

Контактні зони в інтелектуально-художньому просторі української та зарубіжної літератур

УДК 821.161.2.09:002

Артюх А.В., аспірантка Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

Ідея “всесвітньої бібліотеки” в інтерпретації Галини Пагутяк

У статті проаналізовано одну з часопросторових моделей художнього світу Галини Пагутяк. Бібліотека як образ-символ у творчості авторки розглядається в контексті борхесівської ідеї “всесвітньої бібліотеки”. Значна увага у статті приділяється символіці Книги, у якій втілено мотив пошуку людиною ідеального світу краси і справедливості, втечі від самотності, порожнечі й жорстокості оточуючого світу реальності.

One of the time-space models of Halyna Pahutyak's fictional world is analyzed in the article. Library as image-symbol is researched through the Borges' idea of “universal library”. A great attention is paid especially to the image of the Book, which performs the motif of the human endless way to the perfect world of beauty and true, the escape from loneliness, emptiness and cruelty of the real world.

Концепція “всесвітньої бібліотеки” завдячує своєю появою аргентинському письменникові, перекладачеві, есеїстові та літературному критикові Хорхе Луїсу Борхесу, чия творчість стала знаковою в зарубіжному літературному процесі ХХ століття. Викладена в есе “Всесвітня бібліотека” та в новелі “Вавилонська бібліотека”, ця ідея – одна з визначальних у творчості письменника. Крізь призму образу Бібліотеки він розглядає історію людства, його культури. Поняття Бібліотеки ототожнене в Борхеса з ідеєю безкінечної книги, своєрідного гіперпростору, в якому існують філософські думки, образи, символи, релігії – все духовне надбання людства, втілене у слові. Суть всесвітньої бібліотеки Борхес опредметнює в новелі “Вавилонська бібліотека” з циклу “Вигадані історії”. Він вималює до дрібниць її внутрішнє облаштування, говорячи про наявність галерей, вікон, вентиляційних шахт, вказуючи точну кількість полиць у галереях та їх висоту [2; 312]. Пись-

менник подає “класичне визначення” Бібліотеки як “кулі, точний центр якої знаходиться в одному з шестигранників, а поверхня – недосяжна. На кожній зі стін кожного шестигранника розміщено п'ять полиць, на кожній полиці – тридцять дві книги одного формату, у кожній книзі чотириста сторінок, на кожній сторінці сорок рядків...” [2; 313]. Незмінним є число знаків для письма – двадцять п'ять. Ця Бібліотека вічна, не містить двох однакових книг. Вона безкінечна як у просторовій протяжності своїх галерей, так і в невизначеній кількості книг, вміщуючи “докладну історію майбутнього, автобіографії архангелів, справжній каталог Бібліотеки, тисячі й тисячі фальшивих каталогів, докази фальшивості справжнього каталогу, гностичне Євангеліє Василіда, коментар до цього Євангелія, коментар до коментаря до цього Євангелія, правдиву оповідь про твою власну смерть, переклад кожної книги всіма мовами...” [2; 315].

Вибудовуючи так утопічну бібліотеку, Бор-

хес бачить жажливість у її нескінченності й суперечливості, де “вертикальні пустелі численних книг безкінечно переходять одна в одну, створюючи, руйнуючи й плутаючи все на світі, неначе Бог, що потерпає від гарячки” [3; 479].

Образно-знакову модель Бібліотеки-всесвіту Борхеса запозичує Умберто Еко (роман “Ім’я троянди”), виводячи з неї образ лабіринту, вхід до якого заборонений для сторонніх. Цей лабіринт побудований за географічним принципом, тобто книжки в такій бібліотеці розташовані за зразком карти світу. Вона виконує роль книгозховища, і для її хранителя, сліпого бібліотекаря Хорхе (прототипом якого став Борхес), таке сховище – ідеальне місце, де “в цілості зберігаються тексти, а не місце, де старі тексти служать відправними пунктами для створення нових” [9; 662].

Інакшого характеру образ Бібліотеки набуває в творчості сучасної письменниці Галини Пагутяк. Перш за все слід підкреслити характерну рису індивідуального стилю цієї авторки – творення уявного світу на протигагу реально існуючому. Цей художній світ, замкнений у своїй магічній химерності, є втіленням пошуку людиною духовних цінностей, втечі від самотності у ворожій для неї реальності. У творах він реалізується в певних часопросторових моделях, як то Притулок, сад, острів, село Уріж та ін. Бібліотека ж може розглядатися в двох контекстах. По-перше, як часопросторова модель, що символізує збереження духовного надбання людства за всю його історію. По-друге, як світ творів письменниці, цілісна художня система.

Часопростір Бібліотеки є складовою загальної структури світобудови в романах “Писар Східних Воріт Притулку” та “Писар Західних Воріт Притулку”^{*} поряд із часопросторами “того” світу (що асоціюється в читача із сучасним, об’єктивно існуючим), Притулку, Містечка та Долини. Притулок – світ, створений для чужинців, викинутих з реального життя, які прагнуть “тимчасового відпочинку від цивілізаційного тиску” [1; 146], витвір думки, що має вартість навіть тоді, коли “не оформлена у слова”. Це зосередження чистого буття, духовного поєднання людини з природою. Простір Притулку позбавлений часу – тут не помирають, не шукають матеріальних благ. Містечко й Долина існують поза часом і простором, втілюючи семантику подорожі, пошуку людиною свого призначення. Бібліотека ж – притулок для книг, які не мають конкретного автора, творяться самі. Цей містичний світ непідвладний людині, “саме в цьому просторі відбувається очищення духовності від “цивілізаційного сміття” [1; 146]. Вона

являє собою “кілька кімнат з дерев’яними полицями, на яких вместилися книги, тобто такі товсті чи тонкі футляри, наповнені зшитими або розрізненими листками. Ці листки, з паперу або шкіри, вкриті знаками, які мають різні способи тлумачення” [13; 26]. Проте поняття бібліотеки не обмежується самим лише просторовим окресленням. У центрі художньої світобудови постає Бібліотека як метафізичний образ, втілення магічного часопростору, де немає часового поділу на минуле, теперішнє й майбутнє. Це зібрання людських доль, життєвих історій, кожна з яких може відбуватися як в минулому, так і в майбутньому, своєрідна “колекція марних спроб відшукати істину” [13; 92]. Бібліотека Притулку не дає відповідей на питання й слугує не для розваги читача, а як застереження від можливого повторення помилок. Вона – живий організм, чия незримна суть потребує турботи й опіки: “Комусь потрібно було розмовляти з книгами, щоб вони не почували себе самотніми” [13; 151]. У той же час це “магічна Бібліотека, довіру до якої заслужити”; вона завжди відчуває, яка книга потрібна читачеві – “він мав підійти і взяти книжку, і виявлялось, що саме вона відповідає потребам його душі, хоча спершу її зміст був несподіваним” [12; 17].

Неодмінним атрибутом магічної Бібліотеки є книга, так само магічна й оживлена. Жодна з книг Бібліотеки не має автора, історія певної людини написана самим життям задовго до її народження: “Недосконала істота має шанс стати досконалою – або змиритися з незавершеністю власного буття. Жодна записана книга не є досконалою, але незакінчене слово, обірвана фраза відкривають шлях у безмежність.

Тому книги з Бібліотеки створювали себе самі: їх ніколи не можна було прочитати двічі <...> Книги потребували опіки. Хтось мусив захищати їх від вологи, мишей, черв’яків-книжників, щоб збереглася їхня зрима суть, бо книгу не можна знищити, як і душу. Спалена, зітліла, вона оновиться рано чи пізно у тому чи цьому світі, якщо виникне у ній потреба” [13; 150-151].

Бібліотека Притулку – сховище життєписань його прибульців. У міру того, як людина слідує власній долі, заповнюються словами сторінки книги, вона “пишеться на стінах кімнати, на грядках, на стежках, у повітрі, часом оминаючи якісь події, а часом випереджаючи їх” [12; 3]. Власне, процес творення книги не можна назвати писанням у буквальному розумінні цього слова. Книга народжується з енергії, вивільненої з учинків і думок людини. Так, читаючи історію про чоловіка, який волею долі стає проводирем

* Текст цього роману в електронному варіанті був люб’язно наданий для ознайомлення пані Галиною Пагутяк авторці статті. Нумерація сторінок наша.

між Притулком і зовнішнім світом, один із мешканців Притулку Симеон натрапляє на слова: “я нікому не розповідав цього, окрім самому собі. І вже ж не довірився б пергаменту”. Думки, вивільняючись із свідомості, оформлюються у слова, записані в книзі. Але сенс книги полягає не в її написанні, а у прочитанні саме тим читачем, якому вона призначена. Лише відтворена в процесі читання, вона виконує призначення, виправдовує своє існування: “У цьому сенс написання книг і сенс Бібліотеки, де у кожному томі – порожнеча. Тільки коли розгортаєш, на сторінках проступає текст” [12; 5], “сенс книги не в тому, щоб бути чиеюсь сповіддю, а просто в бесіді з читачем” [12; 12].

Кожна наступна книжка, яку бере до рук бібліотекар Лі (“Писар Східних Воріт Притулку”) або Симеон (“Писар Західних Воріт Притулку”), – одна з багатьох історій, що вкупі являють собою Бібліотеку, в ширшому значенні – історію людства, його боротьби за існування у жорсткому й байдужому світі, втечі від самотності й порожнечі в пошуках спокою й душевної рівноваги. Герої цієї історії, потрапляючи до Притулку й стаючи персонажами бібліотечних книжок, відмовляються від матеріальних благ, пристрастей і прив’язаностей, бо в кінцевому результаті мають лишити по собі спогади: “Лише думка має якусь вартість у Притулку, навіть не оформлена у слова”. Отже, книги стають носіями пам’яті про їхні страждання, втрати, гоніння й не потрібність у “тому” світі.

У прозі письменниці узагальнений символ книги представлений різними художніми образами. Скажімо, напередвизначеність людського існування символізує Книга Життя в романі “Біограф Леонтовича”: “Так було записано в Книзі Життя, що Гриць має стати одержимим Парижем” [10; 12]. Прикметно те, що головний персонаж роману – це “я” оповідача, біограф-бібліотекар. Інші дійові особи – персонажі книжки, яку творить біограф, – Михась Леонтович, його вчитель Гриць та подруга Марічка.

Взагалі, характерна риса творів Галини Пагутяк на “бібліотечну” тематику – наявність у системі дійових осіб образу писаря або хранителя Бібліотеки. Це писарі Антон (“Писар Східних Воріт Притулку”) та Яків (“Писар Західних Воріт Притулку”), бібліотекар Лі (“Писар Східних Воріт Притулку”), біограф (“Біограф Леонтовича”). Усі вони втілюють чоловіче ліричне начало, їхня роль полягає у дистанційованому погляді на вигаданий жінкою-письменницею (вочевидь, самою Галиною Пагутяк) світ і свідченні подій, що відбуваються в замкненому магічному часопросторі чи то Бібліотеки, чи історії чужого життя. Водночас цей ліричний герой є охоронцем того уявного світу, проте він не наділений здатністю творити. “Писати про себе мені

бракує відваги, бо все, що я напишу, може здійснитися”, – говорить біограф Леонтовича. Він не письменник, але, виконуючи функції оповідача, стає зв’язним ланцюжком між читачем і персонажами історії, що вже “записана в Книгу Життя”. Тому в даному разі створювана ним біографія Михася Леонтовича є тією магічною книгою, сторінки якої лишаються чистими для випадкового читача і оприявнюються для конкретного – біографа. А Книга Життя тут ототожнюється з Бібліотекою, де історія Михася – лише одна з багатьох, так само як із бібліотекою порівнює своє життя біограф: “Мое життя – це бібліотека, у якій можна відшукати усе, що було і що буде. Я бібліотекар, що зрадив усім книжкам, окрім однієї, бо в ній ще багато порожніх сторінок...” [10; 15].

Образ Книги-Фенікса – центральний у повісті “Спалене листя”, він символізує очищення істини вогнем, її незнищенність. “Усе, що ти спалиш, ставши легким, безтілесним, однак буде свідчити за тебе чи проти тебе, бо вогонь звільнить його для нового життя,” – слова з книжки письменниці Анни, головної героїні повісті. Попри відсутність у творі образу Бібліотеки, розкривається тема книги і призначення письменника. Власне, письменник тут зображений як деміург, який, звільнюючи з простору власної уяви ідеальний, магічний світ, переносить його у простір вічності: “Є люди, які відчують хід подій і можуть за допомогою слів змінити реальність. Цих людей називають письменниками. Вони бувають, де їм заманеться, не питаючи дозволу і нічого не пояснюючи...” [14; 22]. На відміну від бібліотекаря, письменник здатний змінити те, що “записане в Книзі Життя”.

Тема книги переходить і в пригодницький роман для дітей “Королівство”, втрачаючи містичне забарвлення й набуваючи ознак чарівної казки про ідеальний світ добра, краси й справедливості. Боротьба між добром і злом за душі людей і світ Королівства відбувається за участю книг, які зображені як живі істоти. Такою є “Енциклопедія Королівства” – збірник законів і символ ідеального суспільного устрою. Так само, як і книжки з Бібліотеки Притулку, вона відкриває перед непосвяченим читачем чисті аркуші, бо “ніколи не дозволить написати себе на папері. Магію не можна передати словами, як не можна побачити вітер” [11; 29]. Хранителями священних книг Королівства є королівський Архіваріус (образ-варіант бібліотекаря) і Книжкові Гноми, котрі дбають про безпеку Королівського Архіву-бібліотеки і лад у ньому. “Справжні книжки не горять у вогні і не тонуть у воді, і якщо вітер повідриває сторінки, ми зберемо їх до купи, обійшовши задля цього увесь світ,” – ця клятва гномів – своєрідна інтерпретація відомого булгаківського “рукописи не горять” у жанрі фентезі.

Отже, книга в творчості Галини Пагутяк – абсолютизований образ істини, вільний простір думки, який не можна знищити, частина великої мозаїки – історії людства – “всіх минулих і наступних прибульців” [13; 68].

У контексті книжної символіки неможливо оминати увагою розвиток цієї теми в творчості Борхеса. Так само, як і для Галини Пагутяк, для нього “світ є книгою, що пишеться людством” [8; 255]. Проте Борхес не вдається до творення магічного образу живої книги, його цікавлять “думки, висловлені про книжки” [5; 263]. Крім того, що книга – це людська пам’ять, вона є ще й уявою: “то що є таке наше минуле, як не ланцюжок снів? І чим відрізняються спогади про сні від спогадів про минуле? І пам’ять, і уява – все наявне у книзі” [5; 263]. Призначення книги, за Борхесом, в її інтерпретуванні, що стимулює роздуми читача, та запам’ятовуванні: “книга прочитується, аби її запам’ятати” [5; 269-], і при кожному новому прочитанні вона інша, по-новому сприймається читачем, залежно від набутого ним досвіду, віку, діяльності тощо. Натомість непрочитана книга – всього лише предмет зі шкіри й паперу.

Як і концепція “всесвітньої бібліотеки”, образ книги знаковий у творчості Борхеса. Він захоплює письменника “як образ смислової межі, свого роду презумпція порядку, знайденого особистістю” [7; 23]. Новела “Книга Піску” розкриває ідею безкінечної книги, про що свідчить назва твору – книга так само, як і пісок, не має ні початку, ні кінця: “Кількість сторінок у цій книзі безмежна. Першої сторінки немає, немає й останньої. Не знаю, чому вони пронумеровані так довільно. Можливо, аби дати уявлення про те, що одиниці безкінечного ряду можуть мати будь-який номер <...> Якщо простір безмежний, ми перебуваємо у певній його точці. Якщо час безкінечний, ми перебуваємо у певній точці часу” [6; 376].

Якщо в Галини Пагутяк безкінечність як ознака книги чи Бібліотеки характеризується нескінченністю людських історій і перманентністю їх самонаписання, то в Борхеса це скоріше зовнішня ознака – безкінечна множина цифр – номерів сторінок, комбінації яких щоразу інші. Зміст цієї книги не потрапляє в поле зору письменника. У Борхеса також наявний образ магічної книги. У новелі “Вплив книги” йдеться про арабську книгу пророцтв, яка визначає наперед кожен дію й думку свого читача, подібно до книги Галини Пагутяк, з тією лише відмінністю, що остання не надається до прочитання, доки написане в ній не відбудеться. Моделюючи та-

кий фантастичний образ книги, Борхес проводить паралель з ісламською напередвизначеністю, долею, дарованою Аллахом, від якої людина не може втекти. У такий спосіб автор підкреслює, що книги, “втілені в реальність (хоча й літературну), <...> перетворюють життя – й читача! – на фантазмагорію” [7; 23]. На протигагу ж книжковому світові, реальність “відкрита для думки і вчинків.” За Борхесом, література – досвід нереальності, свідчення важливості

Тема книги й Бібліотеки у творчості Галини Пагутяк поряд із часопросторовою окресленістю має ще один аспект, про що йшлося вище. Це світ творів, наявний, власне, в кожного письменника, що дає підстави означати творчість того чи того митця як цілісну систему. Але Галина Пагутяк, експериментуючи у площині часопросторових відношень, створює своєрідний, відмінний від будь-яких інших, простір (поза часовими ознаками) своїх текстів, де в різних творах (написаних у різні роки) діють ті самі персонажі (Перевізник, пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками та ін.), з’являються ті самі сюжетні лінії (історія Ізидора – “Писар Східних Воріт Притулку” – повторює історію Михася й Марічки – “Біограф Леонтовича” так, наче друга є основою першої) або у вигляді ліричних відступів вставляються уривки з інших творів. Наприклад, оповідання “Кров і піт вигаданого світу” (збірка “Потрапити в сад”) з’являється в романі “Радісна пустеля” як позасюжетний елемент композиції; характеру притчевості набуває оповідання “Світ варварів” (книжка “Захід сонця в Урожі”), введене у структуру роману “Писар Східних Воріт Притулку”; уривки з повісті “Бесіди з Перевізником” та “Книги снів і пробуджень” подаються у “Спаленому листі” у вигляді щоденникових записів ліричної героїні-письменниці. Подібні прийоми повніше розкривають проблематику творів, ускладнюючи оригінальну композиційну організацію текстів.

Отже, художній світ Галини Пагутяк можна образно окреслити як ланцюжок сюжетів, символів, замкнених у світ текстів, зібраних в одну Бібліотеку, книги з якої існують незалежно від авторської волі, письменниця лише час від часу дістає якусь одну і пропонує її читачеві. І якщо Бібліотека Борхеса – прообраз постмодерного символу книгосховища (в романі Умберто Еко “Ім’я троянди”), підступний лабіринт інтелектуальних загадок, пасток та провокацій, з якого немає виходу, то Бібліотека Галини Пагутяк – це храм, наділений глибоким філософським змістом, закладеним в історію кожного персонажа з безмежної кількості бібліотечних книг.

Література

1. Бовсунівська Т. Типологія української посттоталітарної художньої деструкції світобудови // Сучасність. – 2003. – № 10. – С. 146-151.
2. Борхес Х.Л. Вавилонская библиотека // Борхес Х.Л. Сочинения в трех томах. Т. 1. – Рига: Полярис, 1994.

3. Борхес Х.Л. Всемирная библиотека // Борхес Х.Л. Сочинения в трех томах. Т. 3. – Рига: Полярис, 1994.
4. Борхес Х.Л. Действие книги // Борхес Х.Л. Сочинения в трех томах. Т. 2. – Рига: Полярис, 1994.
5. Борхес Х.Л. Книга // Борхес Х.Л. Сочинения в трех томах. Т. 3. – Рига: Полярис, 1994.
6. Борхес Х.Л. Книга песка // Борхес Х.Л. Сочинения в трех томах. Т. 2. – Рига: Полярис, 1994.
7. Дубин Б. “Всегда иной и прежний”. Заметки борхесовского читателя // Борхес Х.Л. Сочинения в трех томах. Т. 1. – Рига: Полярис, 1994.
8. Кантор В. Люди, книги и лабиринты Хорхе Луиса Борхеса // Новый мир. – 1985.– № 12.
9. Лотман Ю. Выход из лабиринта // Эко У. Имя розы: Роман. Заметки на полях “Имени розы”. Эссе. – СПб.: Симпозиум, 2001.
10. Пагутяк Г. Біограф Леонтовича: Роман // Дзвін. – 2001. – № 5-6. – С. 2-41.
11. Пагутяк Г. Королівство. – Тернопіль: Джура, 2005.
12. Пагутяк Г. Писар Західних Воріт Притулку // Рукопис (зберігається в особистому архіві автора).
13. Пагутяк Г. Писар Східних Воріт Притулку. – Львів: ЛА „Піраміда”, 2003.
14. Пагутяк Г. Спалене листя: Повесть // Сучасність. – 1999. – № 4. – С. 8-32.